ARREST VAN HET HOF
VAN 26 OKTOBER 1971[1]

Eunomia di Porro e C.
tegen Ministerie van Onderwijs van de Italiaanse Republiek
(verzoek om een prejudiciële beslissing, ingediend door de president van de rechtbank te Turijn)

„Kunstvoorwerpen"

Zaak 18-71

Samenvatting

Uitvoerrechten en heffingen van gelijke werking — Verbod — Aard — Rechten van justitiabelen — Handhaving dier rechten door de nationale rechter
(EEG-Verdrag, artt. 9, 16)

De artikelen 9 juncto 16 houden uiterlijk aan het einde van de eerste etappe, voor het geheel der heffingen van gelijke werking als een uitvoerrecht, een duidelijk, nauwkeurig omschreven toepassingsverbod in, waaraan de Staten geen enkel voorbehoud hebben verbonden in die zin, dat het slechts tot uitvoering zou kunnen komen door een positieve nationale rechtshandeling, dan wel door tussenkomst van de instellingen der Gemeenschap.

Deze bepalingen, die naar hun aard zeer wel rechtstreekse gevolgen kunnen teweegbrengen in de rechtsbetrekkingen tussen de Lid-Staten en hun justitiabelen, hebben vanaf het einde van de eerste etappe voor de particulieren rechten doen ontstaan die de nationale rechter dient te handhaven en die niet kunnen afstuiten op daarmede strijdige nationale rechtsvoorschriften, ook niet wanneer de Lid-Staat dezelve niet tijdig heeft ingetrokken.

In de zaak 18-71

betreffende een verzoek aan het Hof krachtens artikel 177 EEG-Verdrag van de president van de rechtbank te Turijn, in het aldaar aanhangig geding tussen

EUNOMIA DI PORRO E C. te Milaan

en

MINISTERIE VAN ONDERWIJS VAN DE ITALIAANSE REPUBLIEK,

1 — Procestaal: Italiaans.

om een prejudiciële beslissing inzake de uitlegging van artikel 16 van het EEG-Verdrag,

wijst

HET HOF VAN JUSTITIE,

samengesteld als volgt: R. Lecourt, President, J. Mertens de Wilmars (rapporteur) en H. Kutscher, Kamerpresidenten, A. M. Donner, A. Trabucchi, R. Monaco en P. Pescatore, Rechters,

Advocaat-Generaal: K. Roemer
Griffier: A. Van Houtte

het navolgende

ARREST

Ten aanzien van de feiten

I — De feiten en het procesverloop

Overwegende dat de feiten en het procesverloop kunnen worden samengevat als volgt:

1. Bij de Italiaanse wet nr. 1089 van 1 juni 1939 (Gazetta ufficiale nr. 184 van 8 augustus 1939) is een progressief recht ingesteld op de uitvoer van voorwerpen van artistiek, historisch, archeologisch of etnografisch belang.
De Commissie heeft zich, van mening dat de Italiaanse Republiek door dit recht na 31 december 1961 te blijven heffen, de verplichtingen welke op haar rusten krachtens artikel 16 van het Verdrag niet was nagekomen, ingevolge artikel 169 tot het Hof van Justitie gewend ten einde de verdragsschending te doen vaststellen. Bij arrest van 10 december 1968 (zaak 7-68, Commissie tegen Italiaanse Republiek, Jurisprudentie, Deel XIV, blz. 601) heeft het Hof uitgesproken dat „de Italiaanse Republiek haar verplichtingen ex artikel 16 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap niet is nagekomen, daar zij na 1 januari 1962 voortging voormeld recht op voorwerpen van artistiek, historisch, archeologisch of etnografisch belang te heffen."
Tot op heden is de wet nr. 1089 van 1 juni 1939 niet met zoveel woorden ingetrokken.

2. Op 4 maart 1970 voerde de vennootschap Eunomia via de douane te Domodossola een schilderij ter waarde van 500 000 lire uit naar de Bondsrepubliek Duitsland. Te dezer zake had zij een uitvoerrecht van 108 750 lire te betalen; op 2 april 1971 verzocht zij de president van de rechtbank te Turijn echter om een dwangbevel, ter restitutie van de bedra-

gen die haars inziens ten onrechte door de Italiaanse Staat waren geheven.

3. Bij beschikking van 6 april 1971 heeft de president van de rechtbank te Turijn het geding geschorst en krachtens artikel 177 van het EEG-Verdrag het Hof verzocht om een prejudiciële beslissing inzake de navolgende vragen:

1. Is het voorschrift van artikel 16 van het Verdrag sedert 1 januari 1962 ook in Italië een onmiddellijk toepasselijke en rechtstreeks werkende bepaling?
2. Zo ja, heeft deze bepaling met ingang van die datum voor particulieren subjectieve rechten jegens de Italiaanse Staat doen ontstaan, die de rechter dient te waarborgen?

4. De verwijzingsbeschikking is op 15 april 1971 ter griffie van het Hof ingeschreven.
De Commissie van de Europese Gemeenschappen en Eunomia hebben schriftelijke opmerkingen ingediend.
Op rapport van de Rechter-Rapporteur en gehoord de Advocaat-Generaal heeft het Hof van instructiemaatregelen afgezien.
De zaak is namens partijen bepleit ter terechtzitting van 21 september 1971.
De vennootschap Eunomia was vertegenwoordigd door professor Ubertazzi en de advocaat Capelli.
De Commissie was vertegenwoordigd door haar juridisch adviseur A. Toledano-Laredo.
De Advocaat-Generaal heeft ter terechtzitting van 5 oktober 1971 conclusie genomen.

II — Opmerkingen, gemaakt krachtens artikel 20 van het Statuut

Overwegende dat de krachtens artikel 20 van het Statuut gemaakte opmerkingen kunnen worden samengevat als volgt:

A — Opmerkingen van de Commissie der Europese Gemeenschappen

1. De *Commissie* merkt op dat er in het Verdrag twee soorten voorschriften voor de afschaffing van de bestaande rechten en heffingen worden gegeven:
— voor rechten en heffingen bij *invoer:* geleidelijke opheffing in de loop van de overgangsperiode (artikelen 9 en 13 tot en met 15);
— voor rechten en heffingen bij *uitvoer:* opheffing uiterlijk aan het einde van de eerste etappe, dat wil zeggen per 31 december 1961 (artikelen 9 en 16).

De verplichting tot afschaffing van rechten en heffingen bij uitvoer is dus eenvoudigweg afhankelijk gesteld van de intreding van een opschortende voorwaarde — het einde van de eerste etappe van de overgangsperiode —, die op 1 januari 1962 ten volle was vervuld.
Met ingang van deze datum was bedoelde verplichting volledig en juridisch perfect. Zij moet volgens de Commissie tot rechtstreekse gevolgen leiden en individuele rechten doen ontstaan welke de nationale rechter heeft te waarborgen.

2. Aan alle voorwaarden, welke in 's Hofs jurisprudentie worden gesteld aan de rechtstreekse toepasselijkheid der verdragsvoorschriften inzake de verplichtingen der Lid-Staten is voldaan:
— In 's Hofs arrest van 26 juni 1966 (Lütticke, 57-65, Jurisprudentie, Deel XII, blz. 345) is ten aanzien van artikel 95 uitgemaakt, dat een algemene regel, die gepaard gaat met een clausule waarin een termijn wordt gesteld, na ommekomst van die termijn onverkort en zonder voorbehoud geldt.
— In het arrest van 19 december 1968 (Salgoil, 13-68, Jurisprudentie, Deel XIV, blz. 631) heeft het Hof beslist dat ten aanzien van verplichtingen tot handelen moet worden onderzocht, of de Lid-Staten bij de nakoming daarvan over een vrijheid van beleid beschikken, die geeigend zou zijn het optreden van de rechtstreekse werking geheel of gedeeltelijk uit te sluiten.
Het is volgens de Commissie uitgesloten, dat aan de Lid-Staten door artikel 16 een dergelijke vrijheid van beleid wordt ingeruimd, omdat dit artikel in alle Lid-Staten tot dezelfde gevolgen moet leiden.
— Ten slotte is in het arrest SACE van

17 december 1970 (33-70, Jurisprudentie, Deel XVI, blz. 1213), waarin het ging om de verplichting tot opheffing van een invoerrecht krachtens de artikelen 9 en 13, nader beslist dat een verbod van toepassing van rechten rechtstreekse gevolgen kan teweegbrengen, wanneer sprake is van een duidelijk en nauwkeurig omschreven verbod waaraan de Staten geen enkel voorbehoud hebben verbonden in die zin, dat het slechts tot uitvoering zou kunnen komen door een positieve nationale rechtshandeling, dan wel door tussenkomst van de instellingen der Gemeenschap.
Volgens de Commissie houden de artikelen 9 en 16, in onderling verband beschouwd, ten aanzien van de toepassing van bij uitvoer geheven rechten, een verbod van dezelfde aard in, dat vanaf 1 januari 1962 zeer wel rechtstreekse gevolgen kan teweegbrengen, te meer omdat voor de tenuitvoerlegging van artikel 16, anders dan voor de inwerkingtreding van artikel 13, (zelfs) geen enkele tussenkomst van de instellingen der Gemeenschap is voorzien.

B — Opmerkingen van de vennootschap Eunomia

1. De *vennootschap Eunomia* merkt op, dat de wettigheid van de verwijzing naar het Hof geen enkele twijfel lijdt: het Hof heeft reeds (in zijn arrest van 17 december 1970, 33-70, SACE, Jurisprudentie, Deel XVI, blz. 1213) een verwijzingsbeschikking, genomen in een summiere dwangbevelprocedure, wettig geacht, ook wanneer de verwerende partij door de nationale rechter nog niet is gehoord.

2. Wat de zaak ten principale betreft, meent zij dat de rechtstreekse werking van de communautaire regel — en mitsdien de niet-toepasselijkheid van de heffing op kunstvoorwerpen, ingesteld bij de wet van 1939 — enerzijds voortvloeien uit 's Hofs uitspraak van 10 december 1968 (7-68, Commissie tegen Italië, Jurisprudentie, Deel XIV, blz. 589) en anderzijds uit de vaste rechtspraak van het Hof inzake de rechtstreekse werking.

a) In het arrest van 10 december 1968, 7-68, Commissie tegen Italië, loc. cit., is de *aard* van de betrokken heffing nader omschreven en het *ongeoorloofd karakter* dier heffing aangetoond: uitgemaakt is, dat de douane-unie ook van toepassing is op werken van artistiek, historisch . . . belang en dat een heffing op de uitvoer van deze voorwerpen dezelfde werking heeft als een uitvoerrecht. Zij mocht derhalve sedert 1 januari 1962 niet meer worden toegepast, omdat aan het gemeenschapsrecht voorrang toekomt ten opzichte van het nationale recht.

b) Volgens 's Hofs jurisprudentie moeten de navolgende voorwaarden zijn vervuld, wil een voorschrift als rechtstreeks toepasselijk worden beschouwd:
— Het voorschrift moet een duidelijke en nauwkeurig omschreven verplichting behelzen (HvJ 5 februari 1963, 26-62, Van Gend en Loos, Jurisprudentie, Deel IX, blz. 1; HvJ 15 juli 1964, 6-64, Costa/ENEL, Jurisprudentie, Deel X, blz. 1199; HvJ 19 december 1968, 13-68, Salgoil, Jurisprudentie, Deel XIV, blz. 631);
— Het voorschrift moet onvoorwaardelijk zijn en zijn uitvoering mag niet afhankelijk zijn gesteld van latere handelingen van de Lid-Staten of van de instellingen der Gemeenschap. Echter zij opgemerkt, dat niet iedere handeling der Lid-Staten aan het communautaire voorschrift de rechtstreekse werking kan ontnemen; dit is alleen het geval wanneer zodanige latere handeling van een Lid-Staat in de regel van gemeenschapsrecht uitdrukkelijk voorzien is en voor toepassing van die regel als onmisbaar „complement" is te beschouwen. In andere gevallen, waarin de handeling van de Staat implicite voort-

vloeit uit de noodzaak het Verdrag uit te voeren (bij voorbeeld artikel 95, derde alinea) of niet binnen de daartoe gestelde tijdslimiet heeft plaatsgehad (HvJ 19 december 1968, 13-68, Salgoil, Jurisprudentie, Deel XIV, blz. 631), blijft de regel rechtstreeks toepasselijk;

— Een discretionaire bevoegdheid van de Lid-Staten ten aanzien van de toepassing moet zijn uitgesloten (zoals het geval is in artikel 97).

c) Volgens de vennootschap Eunomia is met betrekking tot artikel 16 aan al deze voorwaarden voldaan.

— Het behelst een duidelijk en nauwkeurig omschreven verplichting.

— De in het artikel opgestelde regel is van geen voorwaarde afhankelijk gesteld: de inwerkingtreding was wel aan een tijdslimiet gebonden, doch deze termijn is sedert 1 januari 1962 verstreken. Bovendien is in het voorschrift geen handeling van de Lid-Staten voorzien die aan de rechtstreekse toepasselijkheid in de weg zou kunnen staan. De enige handeling waarop in artikel 16 van het Verdrag indirect wordt gezinspeeld is de toestemming tot tenuitvoerlegging van de intrekking, die in deze bepaling stilzwijgend ligt besloten.

— Ten slotte beschikken de Lid-Staten niet over enigerlei discretionaire bevoegdheid. Het Hof heeft dit reeds uitgesproken ten aanzien van de artikelen 9 en 13 EEG (HvJ 17 december 1970, 33-70, SACE, Jurisprudentie, Deel XVI, blz. 1213). A fortiori moet dan hetzelfde gelden ten aanzien van de artikelen 9 juncto 16, waarin geen enkel ingrijpen — bij wege van richtlijn — van welke instelling dan ook is voorzien.

De firma Eunomia stelt derhalve voor de beide gestelde vragen in bevestigende zin te beantwoorden.

Ten aanzien van het recht

1 Overwegende dat de president van de rechtbank te Turijn bij beschikking van 6 april 1971, ingekomen ter griffie van het Hof op 15 april 1971, krachtens artikel 177 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, twee vragen met betrekking tot de uitlegging van artikel 16 van het EEG-Verdrag heeft gesteld;

2 Overwegende dat uit de verwijzingsbeschikking blijkt, dat aan de nationale rechter was verzocht de restitutie te gelasten van hetgeen wegens uitvoer van een kunstvoorwerp naar een andere Lid-Staat was betaald bij wijze van belasting op de uitvoer van voorwerpen van artistiek, historisch, archeologisch of etnologisch belang, bedoeld in de Italiaanse wet van 1 juni 1939, nr. 1089;

3 Overwegende dat deze belasting, naar in 's Hofs arrest van 10 december 1968 in de zaak 7-68 werd uitgemaakt, een heffing is van gelijke werking als een uitvoerrecht, vallende onder het toepassingsgebied van artikel 16 van het Verdrag;

4 Overwegende dat in de eerste plaats aan het Hof is verzocht uitspraak te doen over de vraag of artikel 16 een rechtstreeks toepasselijk voorschrift is, dat op het grondgebied van de Italiaanse Staat sedert 1 januari 1962 rechtstreekse gevolgen teweegbrengt;

dat voor het geval de eerste vraag bevestigend wordt beantwoord, het Hof bovendien is verzocht te beslissen of dit voorschrift met ingang van die datum ten aanzien van de Italiaanse Staat subjectieve rechten heeft doen ontstaan welke de nationale rechter moet handhaven;

dat de beide vragen nauw met elkaar verband houden en te zamen moeten worden onderzocht;

5 Overwegende dat volgens artikel 9 van het EEG-Verdrag de Gemeenschap is gegrondvest op een douane-unie, welke met name het verbod van douanerechten en van alle heffingen van gelijke werking in het verkeer tussen de Lid-Staten medebrengt;

dat ingevolge artikel 16 van het Verdrag de Lid-Staten, uiterlijk aan het einde van de eerste etappe, de tussen hen bestaande uitvoerrechten en heffingen van gelijke werking opheffen;

6 Overwegende dat artikel 9 juncto artikel 16, uiterlijk aan het einde van de eerste etappe, voor het geheel der heffingen van gelijke werking als een uitvoerrecht, een duidelijk, nauwkeurig omschreven toepassingsverbod inhouden, waaraan de Staten geen enkel voorbehoud hebben verbonden in die zin, dat het slechts tot uitvoering zou kunnen komen door een positieve nationale rechtshandeling, dan wel door tussenkomst van de instellingen der Gemeenschap;

dat dit verbod naar zijn aard zeer wel rechtstreekse gevolgen kan teweegbrengen in de rechtsbetrekkingen tussen de Lid-Staten en hun justitiabelen;

7 dat deze bepalingen derhalve vanaf het einde van de eerste etappe, dat wil zeggen vanaf 1 januari 1962, voor de particulieren rechten hebben doen ontstaan die de nationale rechter dient te handhaven en die niet kunnen afstuiten op daarmede strijdige nationale rechtsvoorschriften, ook niet wanneer de Lid-Staat dezelve niet tijdig heeft ingetrokken;

Ten aanzien van de kosten

8 Overwegende dat de kosten door de Commissie van de Europese Gemeenschappen wegens indiening harer opmerkingen bij het Hof gemaakt, niet voor vergoeding in aanmerking kunnen komen en dat de procedure als een

in het hoofdgeding gerezen incident is te beschouwen, zodat de nationale rechterlijke instantie over de verdere kosten heeft te beslissen;

Gezien de processtukken;
Gehoord het rapport van de Rechter-Rapporteur;
Gehoord de mondelinge opmerkingen van Eunomia di Porro e C. en van de Commissie van de Europese Gemeenschappen;
Gehoord de conclusie van de Advocaat-Generaal;
Gelet op het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, met name de artikelen 9, 16 en 177;
Gelet op het Protocol betreffende het Statuut van het Hof van Justitie van de Europese Economische Gemeenschap, met name artikel 20;
Gelet op het Reglement voor de procesvoering van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen;

HET HOF VAN JUSTITIE,

uitspraak doende op de door de president van de rechtbank te Turijn bij beschikking van 6 april 1971 gestelde vragen, verklaart voor recht:

Sedert 1 januari 1962, toen de eerste etappe van de overgangsperiode is geëindigd, brengt artikel 16 van het Verdrag in de betrekkingen tussen de Lid-Staten en hun justitiabelen rechtstreekse gevolgen teweeg en doet het ten behoeve van deze laatsten rechten ontstaan welke de nationale rechter dient te handhaven.

Lecourt Mertens de Wilmars Kutscher

Donner Trabucchi Monaco Pescatore

Uitgesproken ter openbare terechtzitting te Luxemburg op zesentwintig oktober negentienhonderdeenenzeventig.

De President
R. Lecourt

De Griffier
A. Van Houtte